építő fogalmazással párosul, amely elsőre lehetővé teszi a kapcsolat megteremtését a nem szakemberi felkészültséggel rendelkező olvasóval is. Simon Zoltán könyve tudósítás egy sokoldalú érdeklődésre, komoly felkészültségre, következetességre alapozott kritikusi pálya alakulásáról. Biztató, a további formálódás iránt is figyelmünket, érdeklődésünket ébren tartó tudósítás. *(Magvető)*

MÁTYÁS ISTVÁN

Rákosy Gergely: A daru

Rákosy Gergelynek volt két olyan szatirikus kötete — *Az óriástök* és *A kolorádóbogár* —, amelyek kényszerítenek, hogy az újabbakat hozzájuk viszonyítsuk. Kényszerítenek, mert nemcsak jó ötletből kiinduló, hanem jól megírt, arányosan szerkesztett s éppen ezért hatásos és emlékezetes könyvek is voltak. Új, szatirikus kisregénye, *A daru* sajnos jóval halványabb utánzatuk.

Tévedés ne essék, *A daru* alapötlete is alkalmas arra, hogy szatírát írjanak belőle. Továbbá jogos az írói indulat, amelyik a fölösleges és káros bürokrácia ellen irányul. Néhány sikerült levél- és jegyzőkönyv-paródia is van a kötetben; a legmulattatóbb oldalai ezek. És felfedezhetők benne találó nevek, jelzők, hasonlatok. Külön-külön nézve az összetevőket, látszólag semmi baj. Mégis hiányérzetet hagy bennünk a könyv. Az alapötlet ugyan szatírának való, de nem kisregénynek. Mindaz, ami lényeges és érdekes vele kapcsolatban, röviden elmondható.

Más témákat, ötleteket csatolt hozzá az író, ezekkel duzzasztotta fel kisregényi terjedelműre. Sajnos olyanokkal, amelyek nem illeszkednek szervesen az eredeti történethez. Tény: sok darutémával találkozhatunk az életben. A kötet mindegyikről, általában „a darutémákról" akar szólni. A törekvés jó, a megoldás nem sikerült.

A szerkezet így felbomlott, a kisregény csak külső formájában maradt meg, a kötet egy inkább szellemes, mint szatirikus, hosszúra nyújtott tárcacikket tartalmaz. Ez önmagában, a fölösleges kitérők nélkül még jó is lehetne. De ha könyvet olvasunk, mást, hatásosabbat, mozgósítóbbat várunk. Például *Az óriástököt* vagy *A kolorádóbogarat*. *(Szépirodalmi)*

M. I.

Vasadi Péter: Ének a szomjúságról

Üres templomokban mindig honol valami szépség, mozdulatlan félhomályukban, örökké áttetszően hűvös levegőjükben kellő lehetősége van a léleknek a borzongásra.

Jó helyek ezek istennel való találkozásokhoz, miként a vers is az, ahogyan ezt már Rilke is fölfedezte. Miért emlegetem Rilkét? Talán, mert Vasadi kimondatlanul is rá hivatkozik, amikor magáévá teszi a rilkei esztétika egyik vezérmotívumát, és a vers rajzzá, szoborrá hasonulásáról nyilatkozik. Ugyancsak Rilke szellemujjának jelenlétéről tanúskodik a versekben minduntalan fölbukkanó angyaljelenség.

A tanítvány azonban ritkán vesz át mindent mesterétől. A rilkei szoborvers lényege a transzcendes fények bűvöletében pillanatra megkövült valóságszelet, amit az élet örökös jelenléte vesz körül. Vasadi új kötetéből épp ez a valóság hiányzik, a fény többnyire a semmibe vetül, verseit a szépség testetlen lebegésére bízva, ami túlságosan absztrakt ahhoz, hogy autentikus költészetet legyen képes fönntartani. A meglehetősen konzervatív nyelven közölt spekulatív tartalom az esztétikum önmagában való megvalósításának meddő próbája közben egyhangúvá válik.

Félreértés ne essék: nem a tőle távol álló eszméket, költői tartalmakat kérem számon Vasadin — ez jogtalan is volna —, csupán a műveltségéhez, mesterségtudásához méltóan megjelenített, hétköznapian bűnös, esendő, álmodó, épp ezért nagyon szeretnivaló embert és világát, kiket hiába kerestem. *(Szépirodalmi)*

K. I.

KÉPZŐMŰVÉSZET

A képzőművész Lesznai Anna

Majdnem négy évtizeddel első és egyetlen, az *Ernst Múzeum*ban rendezett kiállítása és tíz esztendővel halála után Lesznai Anna képzőművészeti hagyatéka is hazakerült Magyarországra, ahonnan szellemében sohasem szakadt el. Előbb *Hatvan*ban, majd a *Budavári Palotá*ban láthattuk. A hatvani kiállítás helyszűke miatt megtehette, hogy csak a legjobb műveket állítsa ki, a galériabeli kissé összemosta az életművet, bár itt szerencsés és nélkülözhetetlen volt a dokumentumok bemutatása.

Milyen művész volt az 1885-ben Alsó-Körtvélyesen Moscovitz Amáliának született nagybirtokoslány, aki unokatestvére, Hatvany Lajos révén korán bekerült a radikális pesti polgári értelmiség leghaladóbb köreibe? Aki ezerféle alakban és több műfajban is örök emléket állított a mágikussá növesztett körtvélyesi kastélykertnek, aki az első szabadversek egyikét írta, aki kifogyhatatlanul rajzolta, hímezte virágait párnákra, könyvborítókra, mesekönyvekbe. Aki a magyar polgári radikálisok vezéralakjának, *Jászi Oszkár*nak volt a felesége 1913 és 18 között, s a vasárnapi körben *Lukács György, Balázs Béla, Fülep Lajos, Hauser Arnold* vitapartnere volt. Aki körtvélyesi kúriájában mindig művészeket látott vendégül és rendezett be számukra „alkotóházat", és aki mégis idegenben, New Yorkban halt meg 1966-ban.

„Itt — minden Egy, és egy síkon van. Itt — minden találkozik. Itt — mindennek csak a neve más, valója közös. Itt mindennek csak a ritmusa, zenéje más, értelme ugyanaz. Az örökké más az örökké azonosból. Az örökké új és az örökké ó. Új »világérzés«, mely régi, mint maga a világ — és mégis reveláció. Nem jöhet akármikor, csak amikor órája ütött. Most újra aktuális." Ezeket a sorokat *Fülep Lajos* irta 1923. szeptember 12-én a Nyugatban Lesznai Anna lírájáról *Eltévedt litániák* című verseskötetének megjelenése alkalmából. Most, amikor megszaporodtak megint a Lesznai Annával foglalkozó írások, kiállítások és kritikák, fel kell tennünk a kérdést, számunkra miért aktuális újra az a kor, mit jelent nekünk a tízes évek polgári radikalizmusa, és mit jelentett radikális polgárnak lenni 1910 körül?

Az *Eltévedt litániák* 1922-ben jelent meg Bécsben, amikor a levert forradalom után a polgári radikálisok, szocialisták és kommunisták legjobbjai emigrációba kényszerültek. 1919-ben Lesznai is Bécsbe ment, majd 1931 és 39 között újra Magyarországon élt, hogy azután a fasizmus elől végleg külföldre, az Egyesült Államokba távozzék. A progresszív magyar értelmiségnek ez a tipikus életútja igen sok vérveszteséget okozott a magyar művészetnek, különösképpen a képzőművészetnek. Modern művészetünk története tele van kezdeményezésekkel és elakadt lehetőségekkel. Pár évvel ezelőtt egy egész Műcsarnokra való anyagot tudtunk összeverbuválni azoktól a magyar képzőművészektől, akik több-kevesebb hazai indíttatás után a két háború közt Nyugat-Európában és Amerikában bontakoztatták ki egyéniségüket és gazdagították az egyetemes művészetet.

Lesznai Anna számára a hazátlanság talán mindenki másénál nagyobb csapás volt: „Itt művészileg elsorvadok, emberileg nagyon szenvedek, és eladtam sokat ami boldogság volt egy tál lencséért, mint Ézsau nevű ősöm." Amerikában írta meg nagy regényét, a *„Kezdetben volt a kert"*-et, de itthon jelent meg 1966-ban. Gyűjteményes verseskötetét is maga rendezte sajtó alá budapesti látogatása alkalmával *(Köd előttem, köd utánam)*. Halála után képzőművészeti hagyatéka is hazatért grafikus férje, *Gergely Tibor* nagylelkű gesztusa folytán a *Hatvany Lajos Múzeum*ba. Lesznai Annáról legkevésbé sem lehet elmondani, hogy tehetségét külföldön bontakoztatta ki, vagy hogy valamennyire is be tudott volna kapcsolódni annak a másik világnak a vérkeringésébe, mint ahogy más magyar művészeknek ez sikerült. Bár ha figyelmesen megnézzük a kiállításon látható késői, az ötvenes évekből származó hímzéseit, felfigyelhetünk a kubisztikus téralkotásra, a sík tőle szokatlan felszabdalására és azokra az egzotikus öltéskombinációkra, amelyeken az indián és mexikói népi hímzések hatása, színei bukkannak fel. Úgy érzem, ezt a továbblépést a szecessziós Lesznainál nem egészen honorálják kritikusai. És még egy terület, melyen itthon nem próbálhatta ki erejét: a művészetoktatás. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága megbízta Lesznai Annát az iskolai rajzoktatás reformjának kidolgozásával. A tervezet sajnos nem maradt fenn, csak a kortársak elbeszéléseiből tudunk róla egyetmást. Gergely Tibor hazaküldte azonban annak az illusztrált, angol nyelvű előadássorozatnak a sokszorosított kéziratát, melyet Lesznai Anna a New York-i Lawrence Street School Művészeti Műhelyében tartott 1948-ban rajztanároknak. Ennek fordítását a Hatvany Lajos Múzeum megbízásából némi szorongással vállaltam el, hiszen szinte képtelenségnek látszott a mindvégig intenzíven az anyanyelv vonzásában dolgozó Lesznait az ő sajátosan egyéni nyelvére „visszafordítani". Ugyanakkor hallatlanul izgalmasnak tartottam a feladatot és a füzet hazai megjelentetését (a hatvaniak és a Népművelési Intézet összefogásából meg is jelent a Nemzeti Galéria kiállításával egyidőben. Ebből részben rekonstruálni lehet az elveszett dokumentumot, másrészt pedig adalékul szolgál Lesznai Anna saját tervezőművészeti tevékenységének ideológiájához is.

Anélkül, hogy eltúloznánk Lesznai Anna irodalmi és képzőművészeti jelentőségét (bár ez *Ady, Schöpflin* és *Kaffka Margit* után nem is tűnik annyira kockázatosnak), nyugodtan állíthatjuk, hogy színes, gazdag és szeretetre méltó egyénisége és nem utolsósorban sajátos, asszonyi, lírai tehetsége különleges helyet biztosít számára a huszadik századi művészet történetében. Egyetlen nagy regényének értékei csak *Kaffka Margit* mércéjével mérhetők, és ha csak ezt írta volna meg, akkor is helye lenne az irodalomtörténetben. De legtermékenyebb korszakában három verseskötetet, három mesekönyvet (saját illusztrációival), számos prózai írást jelentetett meg. Gyönyörű borítókat tervezett *Ady-, Balázs Béla-* és *Bartók*-művekhez, melyekkel csak *Kozma Lajos* Kner-könyvei állják a versenyt. Szerepelt a KÚT és a MIÉNK tárlatain. Matyó asszonyoktól tanult hímezni és egész faluk varrták ki különös mesevirágait. „Hímeztem, és ma is mosolyogva gondolok rá, hogy mennyi hímzett Lesznai-

párna hevert valaha a pesti díványokon. Jó generáció voltunk. Rengeteg értékes ember vitatkozott sok érdekes dolgon ezekre a párnákra támaszkodva" — írja 1959-ben New Yorkban.

Lesznai Anna díszítőkedve, különös növényi vegetációja és mesélő fantáziája valahogy romlatlanul vészelte át a történelem és az egyéni sors viharait. Mindig önmagát adta és mindig önmaga maradt. Verseiből tudunk érzékeny belső életéről, arról a mitikus vágyról, mellyel a mindenséggel való én-tudat előtti közösségbe, a vegetációs ösztönéletbe, a természettel való egyesülésbe menekülne. Ennek a zaklatottságnak nyoma sincs rajzaiban, csupán az élőlények és a tárgyak organikus egységét, ember, állat és növény teljes egyenértékűségét figyelhetjük meg. 1937-ben a Dolgozó Asszonyok Lapjában *Miért festek* címmel arról ir, hogy számára a rajzolás mágia, varázslat, a haláltól való félelemben az élet megőrzésének vágya. Amerikai előadássorozatában is vissza-visszatér ez a téma. Nemcsak a művészet mágikus funkciója mellett tesz azonban hitet, hanem a mindennapi élet, az emberi környezet esztétikus megtervezése mellett is.

Lesznai tanítványait a gyáripar olcsó és kommersz giccsei elleni lázadásra buzdítja a fogyasztói társadalmak leggazdagabbikában, az Egyesült Államokban. Több mint negyven év választja el ekkor, a háború utáni kiábrándult Amerikában, Jászi Oszkár 1905-ben írt cikkétől *(Kulturális elmaradottságunk okairól)*, melyben magyar szociológus először fejtegeti a gazdasági struktúra és az azon felépülő társadalmi-politikai élet, valamint az emberi környezet és a szellemi termék összefüggéseit. „Mi egy agrárállam kultúréletét éljük — írja Jászi —, míg a nyugat szellemi mozgalma az internacionális viszonyokat folytató iparállamokénak felel meg. Hogy egy nagy nemzeti ipar és az ennek alapján kifejlődő intenzív gazdasági élet nemcsak Amerikába menekülő népünket mentené meg, de végleges beforradásunkat is előidézné a nyugat kultúréletébe." A háború, a levert forradalmak és a fehérterror, majd a fasizmus nem kedvezett annak a művészetnek, amit Jászi „szociális izgatószer"-nek nevezett. Ugyanitt így folytatja Jászi Oszkár: „Nyugaton a polgárelem vezetőszerepe végefelé közeledik. Ismét egy új osztály jelent meg a történelem színpadán: az emberi haladás legújabb fázisának letéteményese, az ipari és mezőgazdasági proletariátus. A polgárság hovatovább abba a viszonyba kerül vele, amelyben ő állt valaha a feudalizmussal szemben, amikor attól jogait ostromolta."

Számunkra azért aktuális Lesznai Anna és kora, mert a polgári radikalizmus szellemi műhelyeiben, a *Nyugat*ban, a *Huszadik Század*ban, az *Auróra*ban, a *Vasárnapi Kör*ben indult erjedésnek mindaz, aminek modern irodalmunkat és képzőművészetünket köszönhetjük. Lesznai Anna magyarrá szelídített és vitalitással feltöltött késői szecessziós színés formavilágának felidézéséhez pedig aktualitást ad a művészettörténetben oly gyakori korszimpátia, a századforduló művészete iránti mintegy tíz esztendeje nem lankadó nemzetközi érdeklődés. Ez a konjunktúra talán meghozza mesekönyveinek újabb kiadását is és a *Kék Pillangó*, valamint az *Eperszemnyi Szív* elfoglalja méltó helyét a Micimackó és a Kis Herceg mellett.

NÉRAY KATALIN

SZÍNHÁZ

Seneca premierje

Jó értelemben vett felfedezésre és kísérletre vállalkozott a Nemzeti Színház idei őszi vendégjátéka a Budavári Palota pincéjében, amikor Seneca egyik tragédiáját és leghíresebb szatirikus monológját műsorára tűzte. Senecát, ha jól tudom, Magyarországon utoljára a XVII. és XVIII. században játszottak az iskolai színjátékokban, főként a jezsuita iskolákban, latinul; magyarul jószerint még eddig sosem szólalt meg.

Senecának az élete is „kész regény", ahogy mondani szokták, de külön regény az irodalmi utóélete — s nem kevésbé érdekes. A kevés antik szerző közé tartozott, akinek a szigorú keresztény középkor megkegyelmezett; pesszimista sztoicizmusa valamiképpen rímelt a keresztény morálra. Így a legolvasottabb antikok közé tartozott csaknem egy évezreden át, művei minden magasabb oktatás alapanyagához tartoztak. S amikor bekövetkezett igazi apoteózisa: hogy tragédiáinak olyan óriási utánzói keletkeztek, mint Corneille és Racine — egyszerre elhalványult a csillaga, majd a romantikával teljesen lehanyatlott; máig már a klasszika-filológusoknak is inkább csak érdeklődésük másod-harmad vonalába tartozik.

Melyiket érdemelte inkább meg? Az évezredes divatot, vagy a több százados feledést? Hiábavaló kérdés, hiszen az egyiknek is, a másiknak is az indoka a korban található, mely felkapta s majd meg elejtette. Nem hiszem, hogy megérett az idő egy újabb Seneca-divat „come-back"-re; de azt igen, hogy érdekes és érdemes munkát végzett a Nemzeti Színház, amikor hozzányúlt Senecához. Bár még ezen is el lehetne elmélkedni: vajon, ha ennek a szavaló, pusztán a lélekben zajló tragédiának az ojtására kívánkozott a színház, nem tette volna-e jobban, ha az őskép helyett az újabb kori megvalósításhoz; Seneca helyett Corneille-hez vagy Racine-hoz nyúl? Magam mindkettőt többre tartom, mint Seneca mestert, s tán nem vagyok e véleménnyel egyedül; amivel azonban korántsem akarom azt mondani, hogy Senecával érdemtelenhez nyúltak volna.

Ez legjobban a *Játék az isteni Claudius haláláról* című szatirikus monológban látszik. Mint Falus Róbert római irodalomtörténetéből tudjuk, ez a cím a középkortól származik, az eredeti bonyolult szójáték-címe helyett, mely körülbelül „Claudius megtökéletlenülését" jelentette. Magávalragadó szöveg, melyet *Szilágyi János György* elragadóan fordított: a zsarnokság alól felszabaduló lélek boldogsága csattan ki benne. Ha úgy tetszik, ez a kegyetlen gúnyolódás Claudius alig kihűlt teteme fölött kozmikus talpnyalás Nérónak; de akkor még Néró minden ígérettel terhes volt s nem lehetett tudni, hová fajul rövidesen a korlátlan hatalom részegségében.

E monológnak éppen az a varázslata, hogy szinte már polifón színjáték; csonkasága ellenére is ezer színt játszik, póri nyelv, szónoki próza, homéri versparódia váltakoznak benne párbeszédekkel, elbeszélt jelenetekkel, melyek hol az égben, hol a földön, hol az alvilágban játszódnak. De *egy* hangra képzelt szöveg, melyet a hang mesteri birtokosának kell polifónná hangszerelnie; az előadó *Csernus Mariann* ennek tökéletesen meg is felel, szinte már a hang és beleélés akrobatikája az, ahogy hirtelen tud átugrani egyik szituációból a másikba, anélkül, hogy az ugrás közben biztonságát, modulációja kecsességét elveszítené. Csernus előadása teljes és gazdag színjáték, amelyet nem dúsít, de szegényít az, hogy közben kétszer-háromszor kórusbetét szakítja meg. Nem az előadó stúdiófiatalok gyengék, hanem maga az ötlet idegen a műtől s ezért leválik róla.

Az *Oedipus Rex* a jól ismert görög mitológiai történet újrafeldolgozása. Azt hiszem, ez a világirodalom legnagyobb sikerű, örök életű rémtörténete; minden feldolgozása kiváltja a „részvét és borzadály" érzését. Seneca is már jól ismert, előtte sokszor feldolgozott témához nyúlt; ezért sok helyütt kifejtetlenebb, célzásosabb a szövege, mint az őspéldát adó Sophoklészé, tele szerteágazó mitológiai utalásokkal. Nyilvánvalóan szavalat- (vagy olvasmány-) dráma, rendkívül nehéz veretű, nagy figyelmet kívánó szöveggel. *Jánosy István* bravúros költői fordításának nem szépség-, de gyakorlati hibája, hogy a latin szöveg hangulatának visszaadása érdekében sokszor igen nehéz, összetett mondatszerkezetekkel, szóösszevonásokkal él, amelyek a megértést nemegyszer nehezítik.

Seneca költő is volt, filozófus is — de politikus is; a Szophoklésznél még az emberi sors őspéldájaként megszólaló történetet ő már politikai történetként adja elő; az egészen át, de különösen Oedipus és Creo nagy összecsapásában a hatalomért vívott harc izzik, az egész politikai felhangot kap, melyben a bűn és felfedése, majd megbűnhődése háttérbe szorul a hatalom megtartása vagy elvesztése, a jól vagy rosszul gyakorolt (vagy már nem is gyakorolható) hatalom kérdései mögött.

Nem tudom, a rendező *Nagy András László* maga fedezte-e fel magának Senecát vagy csak feladatként kapta e darabok rendezését; de akár így, akár úgy, tévúton kereste a megoldást. Ez már az *Oedipus* szövegmondásán is látszik: a színészek túlnyomórészt a vers ritmikáját, muzikalitását hangsúlyozzák, ahelyett, hogy az értelmi nyomatékot emelnék ki; ezáltal az amúgy sem könnyen érthető szöveget még jobban eltávolítják a nézőtől. Mint mondottam, ez „szavaló" darab; ekként kell vállalni és megvalósítani, vagy nem vállalni. De a darab lényegétől idegen, ezért zavaró az az ideges mozgás, vonaglás, fel-le rohangálás, amelyet a rendelkezésre álló kis téren a színészekre kényszerít a rendező. S ráadásul még hol a kórust, hol az öngyilkos Iocastát, hol a kivonuló vak Oedipust takarja le egy „dögvészlepedővel", ami egyfelől fölösleges szájbarágás, másfelől folyamatosan akadályozza a mozgást, mindenki belebotlik — ahelyett, hogy valamit megmagyarázna, csak magára vonja s ezzel a lényegről eltereli a figyelmet.

A színészek képességeik legjavát adták. Más kérdés, hogy *Sinkó László* alkatilag nem nagyon alkalmas Oedipusra; de így is néhány nagyon szép pillanata volt, különösen tetszett a bűn felfedezése utáni, csöndes döbbenettel előadott tirádája. *Zolnay Zsuzsá*ból hiányzik a tragikai erő; de a lágyabb részekben szívhez szóló volt. *Gelley Kornél, Versényi László, Gáti József, Bordán Irén* igen jól megfeleltek a feladatuknak; a kórusban feltűnt *Bodnár Erika* intenzív átélése és okos szövegmondása.

NAGY PÉTER

ZENE

Egy hangszer újrafelfedezése

Idestova fél évszázada lesz annak, hogy a német muzsikusok zenei nevelő célzattal „halottaiból feltámasztották" a renaissance-barokk korszak egyik legszélesebb körben kedvelt és legszebb hangú fúvóhangszerét, a Blockflötét, magyar nevén furulyát. Már itt meg kell jegyeznünk, hogy Blockflöte és furulya nem teljesen azonos, csupán a felületes szemlélő téveszti össze őket: mind a fogás, mindpedig a hangszer testén alkalmazott lyukak számát illetően jelentős eltérés van a magyar népi hangszer és a J. S. Bach által használt klasszikus hangszer között.

Mivel ez a német zenei mozgalom — merőben véletlenül — egybeesett a fasizmus korszakával, a felszabadulás után a Blockflöte a magyar zenei köztudatban Hitlerjugend-szimbólummá lett és gyanússá vált. Magyarországon kevesen tudták, hogy a németekkel egyidőben az angol Dolmetsch család vezetésével a Szigetországban is nagyarányú mozgalom indult a „recorder" (ők így nevezik a Blockflötét, de ugyanazt értik alatta) feltámasztására és széles körű elterjesztésére. Ez — különösen Angliában — a csembaló, valamint a többi régi hangszer reneszánszának szerves részévé fejlődött, ékesen példázván a Hitlerjugendtől való teljes függetlenségét. Anglia és Németország azóta is versengve állítja elő a jobbnál jobb hangszereket és óriási számban adja ki e klasszikus hangszer régi irodalmát.

Az utóbbi években nálunk is olvadásnak indult a Blockflöte iránti jeges ellenszenv, nem kis részben *Czidra László* remekbekészült hanglemezeinek és nagy sikerű koncertjeinek hatására, aki „Camerata Hungarica" elnevezésű együttesével és Vivaldi ver-